

GONDOLATOK A CSALÁD ÉS A TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS SZABÁLYOZÁSÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

SZIGETI ANDREA
főiskolai docens (GFHF, PPKE VJK)

1. A demográfiai helyzet hatása a szociális ellátórendszer működésére

Bár a világ össznépessége növekszik, az európai országok többségében csökken a népességszám, de ennél is nagyobb probléma, hogy a csökkenő népességen belül a korösszetétel is kedvezőtlenül alakul. Magyarországot tekintve például 2008-ban már csak 15%-ot tett ki a fiatalok, míg 16,2%-ot az idősebbek aránya.¹

Demográfusok és szociológusok egyaránt megkísérelték feltárni az utóbbi évtizedekben az európai népességcsökkenés, ezen belül az idősek korosztálya felé történt eltolódás okait. Egyes magyarázatok szerint a tradicionális társadalmak magas gyermekszáma abból ered, hogy e társadalmakban a gyermek „befektetési tényezőnek” minősül, mivel a családi gazdaságban korán elkezdett munkavégzés folytán a jövedelemáramlás igen hamar átfordul a gyermekek felől az idősebb korosztályok irányába, továbbá alternatív lehetőség hiányában a nagyobb létszámú család nagyobb biztonságot nyújtó kockázatközösséget képez. A fejlett országokban ezzel szemben a gyermekből „fogyasztási jószág” lesz, mert a tudás felértékelődése és ezzel összefüggésben a meghosszabbodott tanulmányi idő miatt megnövekednek a gyermeknevelés költségei. A szülők egyre inkább a kevesebb gyermek vállalásában válnak érdekeltté. Más magyarázatok azzal érvelnek, hogy a társadalombiztosítás és a tőkepiaci lehetőségek a felnövő gyermekek gondoskodásával szemben immár alternatív lehetőséget eredményeznek az időskori biztonság megteremtésében, ez a tényező pedig alacsonyabb gyermekszámhoz vezet. Kevésbé anyagias szemléletű nézetek a felvilágosodás korára visszavezethető értékrendváltozásra helyezik a hangsúlyt, amelynek hatására az egyéni vágyak, a saját jóléthez fűződő önös érdek háttérbe szorítja a közösség fennmaradását preferáló célokat. A szekularizáció, a családi munkamegosztáson alapuló családi gazdálkodást felváltó nagyipari termelés, ennek hozadékaként az urbanizáció, valamint a nők társadalmi szerepének módosulása átalakította a társadalmi értékrendet, amely a házasságkötések számának

¹ Ld. KELEMEN Nóra: A kelet-közép-európai országok népesedési jellemzői. *Európa Tükör*, 2009/6. 121.

csökkenésében, a válások számának növekedésében, és az alternatív együttélési formák elterjedésében nyilvánul meg.²

Kétségtelen, hogy a fejlett országokban a megélhetési kockázatok széles körére létrehozott szociális ellátórendszer a szociális feladatok jó részét átveszi a családtól, ami miatt az egyén számára jelentőségét veszti az értékteremtő munkára, és ezáltal a befizetések teljesítésére képes aktív életkorú lakosság jövőbeli létezésének szükségessége. Rejtve marad az az összefüggés, hogy a szociális ellátórendszer működtetése megfelelő mennyiségű és folyamatosan történő befizetések nélkül működésképtelenné válik, aminek következményeként megszűnik a makro szintű rendszer által nyújtható nagyobb fokú biztonság lehetősége.³

A makro szintű szociális ellátórendszer működtetésével azonban nem szűnik meg a generációk közötti transzferáramlás, csak a kapcsolat válik személytelemmé.⁴ Ennélfogva a jogalkotóra hárul a feladat, hogy a generációk változatlanul fennálló egymásra utaltságát a teherviselés és a szolgáltatásokból való részesedés módjának szabályozásával érvényre juttassa, ezáltal továbbra is biztosítva az egyének gyermekvállaláshoz fűződő anyagi érdekelttségét.

2. A családtámogatási és az egyéb típusú szociális ellátások közötti szemléletbeli különbség

A társadalombiztosítási típusú ellátások rendszerére az jellemző, hogy ilyen jellegű védelemben azok a személyek részesülnek, akik individuális módon, egyedi foglalkoztatási jogviszonyon keresztül kapcsolódnak az ugyanilyen elv alapján szerveződő személyek csoportjához, ezért ebben az ellátási rendszerben a részvétel lehetősége nem kötődik ahhoz a feltételhez, hogy az egyén mennyiben tesz eleget az utódok vállalására és felnevelésére irányuló kötelezettségének, hanem csupán a rendszer működésének azon feltételére koncentrál, hogy az egyén képes-e a befizetéseivel hozzájárulni a működési terhekhez. Ez a rendező elv az egyént abban teszi érdekeltté, hogy a családi életközösségen kívüli megélhetés lehetőségeit helyezze előtérbe, mert csak így válhat és

² (Vö. GÁBOS András: Népességfogyás és politika: állami potencia. *HVG*, 25. 2003/32. 7.; GÁBOS András: *A magyar családtámogatási rendszer termékenységi hatásai*, PhD értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2005. 36–71.; NOVÁK Éva: *A családról mindenkinek*. Budapest, JATEPress, 2009. 41–51., 163–174.) Gábos András szerint a kérdés rendkívül összetett, mert a gyermekvállalási döntések komplex jellegűek, amely miatt eddig nem sikerült egy olyan egységes elméletet kialakítani „[...]mely teljes mértékben kiállja az empirikus ellenőrzés próbáját.” (Uo. 36.)

³ Egyes vélemények szerint az euróövezetben a termékenységi ráták alakulása miatt az időskorúak aránya 2020 után oly mértékben megnő, hogy három munkaképes korú emberre egy időskorú jut majd. A 15–65 év közöttiek aránya 2050-re előreláthatóan a mai 50%-ról 20%-ra fog csökkenni. Ennek következtében a munkaerő elöregszik, ami miatt kevesebben fizetnek majd járulékot, és ezért a felosztó-kirovó rendszerben nehezebb lesz tartani a társadalombiztosítás vállalásait. Azok a gazdaságok, ahol kisebb a lakosság aktív rétege, lényegesen nagyobb költséget lesznek kénytelenek viselni. A demográfiai különbség tehát kihatással lesz az országok versenyképességére is. (Ld. BOTOS Katalin – KÖRÖSI István: *Az Európai Unió a XXI. század elején*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 46.)

⁴ Vö. GÁBOS András – GÁL Róbert Iván – KELLER Tamás: *A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció*. Budapest, TÁRKI, 2007. 4.

maradhat a szociális ellátórendszer azon alrendszerének tagja, amely a fajtáit és a mértékét tekintve a többi makro szintű ellátórendszerhez képest a legkiterjedtebb és legmagasabb összegű ellátásokat nyújtja azokra a megélhetési zavarokra, amelyek életútjuk során a bérből és fizetésből élőköt fenyegetik.

A segélyezési típusú ellátások rendszere úgyszintén individuális jellegű, mert társadalmi szolidaritást arra az esetre vár el az adófizető állampolgároktól, ha az egyén nem tud munkát végezni, nincsenek megélhetési forrásai, valamint olyan családtagjai sem, akiket kötelezni lehet az eltartásra, de a segélyre való jogosultság elbírálásánál rendszerint nem jelenik meg szempontként, hogy az egyén eleget tett-e, illetve mennyiben tett eleget a társadalmi reprodukciós elvárásoknak. Így általában az a személy is azonos feltételekkel részesedik ezekből az ellátásokból, aki gyermektelen maradt, bár emiatt számára a megélhetési zavarok esetére esetleg nagyobb lehetőség nyílt a felhalmozásra, tartalékképzésre.

A segélyezési típusú ellátásoknál tehát úgyszintén rejtve marad az az összefüggés, hogy az egyén az életútja során milyen társadalmi érdemeket szerzett az adott társadalmi közösség fennmaradását, de akárcsak a szociális ellátórendszer működőképességének megőrzését illetően.

A rendező elv szintjén mutatkozó problémát jól érzékelteti egyébként az a tendencia is, amely a társadalombiztosítási védelem alá vont személyi kör olyan jellegű bővülésében nyilvánul meg, hogy ne csak a járulékot fizető személy, hanem az eltartott családtagja is biztosítottá válhasson, mégpedig többlethozzájárulás nélkül. A jogosult kör említett jellegű bővítése azonban nem járul hozzá ahhoz, hogy az egyén a gyermekvállalásban érdekeltté váljon, mivel passzív módon csak a már létező családtagok személyére van figyelemmel.

A társadalombiztosítási és a segélyezési típusú ellátásoktól eltérően a családtámogatási ellátások célja a család, mint sokoldalú funkciót betöltő társadalmi alapegység segítése, a gyermeknevelés feltételeinek javítása a családi életközösség biztonsága érdekében. A családtámogatási ellátások a családon keresztül, arra tekintettel támogatják az egyént, hogy családot alapított és ezáltal létrehozta a társadalmi makro közösség fennmaradásához és egyúttal a makroszintű szociális ellátórendszer működéséhez nélkülözhetetlen társadalmi alapegységet. A családtámogatási ellátások jelentik ezért a visszatérést a közösségi létformához, szemben a többi szociális ellátási fajtával, amelyek az individuumot a családra tekintet nélkül támogatják.

A családtámogatási ellátások nyújtásával a jogalkotó tehát társadalmasítja a gyermeknevelés költségeit is, a fiatal korosztály felé terelve az aktívak befizetéseinek egy részét. Ezen ellátási fajtával kapcsolatban is szükséges azonban hangsúlyozni, hogy a családtámogatási ellátások sem létezhetnek megfelelő mennyiségű és folyamatosan képződő befizetések nélkül, ezért ez az ellátási fajta is ugyanolyan szorosan kötődik a „népesedés / munkaerő-piac / humán erőforrás-képzés / jövedelemtermelő-képesség” kulcsfogalmakkal jellemezhető tényezőkhöz, mint amennyire a szociális ellátórendszer történetileg hamarabb megjelent alrendszerei, a társadalombiztosítási vagy segélyezési ellátások.⁵

⁵ Vö. KÖRÖSI István: Az emberi erőforrás fejlesztése – a foglalkoztatás alapjai. In: BOTOS Katalin (szerk.): *Idősödés és globalizáció*. Budapest, Tarsoly, 2009. 56–57.

3. A családi környezet hatása az értékteremtő munkavégző képességre

A tárgyalt összefüggésekre tekintettel a Társadalmi Megújulás Operatív Program (továbbiakban TÁMOP) egyik alprojektje kifejezetten a foglalkoztatás problémáinak kutatását tűzte ki célul egy integrált szociális és munkaügyi ellátórendszer kialakításának érdekében.⁶

Érdeemes idézni a vonatkozó TÁMOP dokumentumból,⁷ amely a demográfiai helyzettel kapcsolatban úgyszintén kiemeli, hogy a népességszám, a népesség korösszetételének alakulása meghatározza a társadalom eltartó képességét,⁸ míg a szociális ellátórendszerre nehezedő problémát a következőképpen jellemzi: „Az állástalanok jó része kényszerűen berendezkedett egy sajátos életstratégiára: a szociális ellátás–közfoglalkoztatás–alkalmi munka váltogatására. A tapasztalatok szerint ebből az életformából a jelenlegi rendszerben gyakran akkor sem képesek maguk kilépni, ha van elérhető munkalehetőség.”⁹

A dél-alföldi régió három megyéjében (Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyékben) végzett kutatás empirikus vizsgálatokon alapuló adatai alapján beigazolódtak az alábbi összefüggések:

- Felnőttkorukban nem lehet képezni azokat az embereket, akik gyermekkorukban iskolaelhagyók voltak.
- Ahhoz, hogy valaki képes legyen az értékteremtő munkavégzésre, a szakismertetek és készségek mellett a munkaerkölcs megléte is nélkülözhetetlen feltétel.¹⁰

Ha tehát az egyén szocializációs folyamata sérül, akkor nincs számára kitörés a TÁMOP dokumentumból idézett, segélyezési típusú ellátásokhoz kötött életformából. Ezzel azonban egyre nagyobb teher hárul a csökkenő létszámú aktív munkavégzők vállára. Ez a probléma, amellet, hogy aláássa az ellátórendszer stabilitását, az aktív munkavégzők morális állapotát is rontja.

A kutatás tehát igazolta azt a hipotézist, hogy gyermekkorban kell kialakulnia a helyes életvezetési magatartásnak, a munkavégzés, a változó körülményekhez való alkalmazkodás képességének, egyszóval az öngondoskodás és a másokról való gondoskodás tudati feltételeinek, ehhez pedig a szülőknek megfelelő életvezetési mintát kell közvetí-

⁶ A kutatás a TÁMOP 1.3.1-07/1-2008-0002 „A foglalkoztatási szolgálat fejlesztése az integrált munkaügyi és szociális rendszer részeként” kiemelt projekt 1.1.1. alprojektje keretében a Foglalkoztatási Hivatal és GFHF Gerhardus Társadalomtudományi és Továbbképzési Intézete között 2011-ben „Térségi együttműködési forma és akciótervek kidolgozása a Foglalkoztatási Szolgálat és egy munkaerő-piaci szempontból lehatárolt térség több szociális szolgáltatói között, melynek célja a térség humán erőforrás fejlesztése és a munkaerő-piaci részvétel erősítése” címmel létrejött együttműködési megállapodás alapján készült. (A jelen tanulmány szerzője a jelzett kutatásban egy kutatási team vezetőjeként működött közre.)

⁷ Ld. a TÁMOP 2007-2013 (CCI szám: 2007HU05UPO001), 2.5.6.4. alpont.

⁸ TÁMOP 2007-2013, 1.1. alpont.

⁹ TÁMOP 2007-2013, 2.5.6.4. alpont.

¹⁰ Vö. II. JÁNOS PÁL pápa *Laborem Exercens* kezdetű enciklikájának (Budapest, Szent István Társulat, 1981.) 42. pontjával, amely szerint „[...] a család egyike azoknak a legfontosabb pilléreknek, melyekre az emberi munka társadalmi-etikai rendjének irányulnia kell. [...] ugyanis a család olyan közösség, melyet a munka segítségével lehet megalapozni, s ugyanakkor minden egyes ember számára a család jelenti a munka első iskoláját.”

teniük, mert ennek hiánya később már alig pótolható. A nem kevés központi forrást fel-
emésztő továbbképzés és átképzés támogatása tehát csak azon álláskereső számára le-
het eredményes, akiknél felnőttkorra adottá válik az öngondoskodás és a másokról való
gondoskodás sokrétű képessége. Ehhez gyermekkorban minél több pozitív személyiség-
fejlesztő hatásnak kell érvényesülnie, amelyet csak a szilárd erkölcsi alapokon szerve-
ződő családi környezet nyújthat.¹¹ Következésképpen a jogalkotónak az említett szocia-
lizációs közeget biztosító családokat kell állami támogatásban részesítenie.

4. A jogi környezet és a születésszám alakulásának összefüggései

Magyarországon a házasságkötések száma, és ezzel összefüggésben a születésszám
évtizedek óta töretlenül, tendenciaszerűen csökken.¹² Bár a pronatalista népességpoli-
tikai intézkedéseket¹³ magától értetődően mindenki ösztönző hatásúnak tartja, a sta-
tisztikai adatok mégsem mutatják egyelőre a kívánt eredményt. A KSH népességada-
tai szerint például a gyermekgondozási segély (gyes) 1967-ben¹⁴ történt bevezetése,
vagy 1985-ben a kieső jövedelem pótlására jóval alkalmasabb gyermekgondozási díj
(gyed)¹⁵ nem okozott a születésszámban számottevő emelkedést, csupán enyhébb in-
gadozás volt tapasztalható. A rendszerváltás után, 1990-ben történt családtámogatási
intézkedés,¹⁶ amely a szakemberek szerint a GDP-hez viszonyított arányát, a szociális
kiadásokon belül elfoglalt helyét, valamint az összetételét és a jogosultak körét tekint-

¹¹ A család az ipari tömegtermelés és az urbanizáció hatására átalakult termelési viszonyok között is megőrizte a gazdasági egység jellegét azáltal, hogy az együtt élő családtagok a megszerzett jövedelemből közös gazdálkodást folytatnak. Ennélfogva a gyermekek számára a családban kell átadni a munkavégzéssel, a megkeresett jövedelem beosztásával kapcsolatos ismereteket, családi környezetben kell felkészíteni a helyes életvezetési módszereire annak érdekében, hogy képesek legyenek a közösség által elvárt módon beilleszkedni a társadalomba. A család szocializációs funkciója tehát szorosan kapcsolódik a gazdálkodási funkcióhoz. A család, mint természetes közösség meghatározó szerepet játszik ezért az életünkben, a személyiségfejlődésünkben, a tapasztalatok, a szerepek és normák továbbadásában: egyszóval a nevelésünkben. A család a tanulási formák (formális, non-formális, informális) közül az informális típusú tanulás leglényegesebb helyszíne. Például egy közelmúltban végzett kutatás eredményeiről beszámolva Tóth Katalin és Horváthné Tóth Ildikó következtetéseiket akként összegzi, hogy a gyermekek szocializációs folyamatában a családot semmilyen más intézmény, egység nem helyettesítheti, annak hiánya és zavara korlátozhatja a gyermek személyiségfejlődését (TÓTH Katalin – HORVÁTHNÉ TÓTH Ildikó: A család szerepe a tanulás motiválásában. *Felnőttképzés*, 2011/3. 30.).

¹² Az élveszületések száma 1949-ben még 190 398 volt, 2010-ben már csak 90 335.
(Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html, letöltés napja: 2011. 12. 10.)

¹³ *Szerzői megjegyzés:* Terjedelmi ok miatt ebben a tanulmányban nem kerülhetett sor a családtámogatási ellátások, illetve a gyermekek után járó támogatások Magyarországon gyakran változó szabályainak részletes bemutatására, ezért az egyes családtámogatási ellátásokra, valamint a gyermekvállalás befolyásolására szánt egyéb szociálpolitikai eszközökre történő hivatkozásokkal csupán arra törekedtünk, hogy a jelentősebb szabályozási mérföldköveket jelöljük: azokat, amelyekről a jogalkotó leginkább remélte a születésszám emelkedését.

¹⁴ Ld. a 3/1967. (I. 29.) Korm. rendeletet.

¹⁵ Ld. a 3/1985. (I. 17.) MT. rendelet 11. §-át.

¹⁶ A 1990. április 1-jével hatályba lépett, a családi pótlékról szóló 1990. évi XXV. törvény az addig társadalombiztosítási ellátásként, biztosítási alapon folyósított családi pótlékot alanyi joggal járó ellátássá változtatta. Ezáltal jelentősen bővült az ellátottak köre: lehetővé vált, hogy olyan személyek is részesülhessenek családi pótlékban, akiknél hiányoztak a biztosítási feltételek (pl. a pályakezdők).

ve a legkiterjedtebb mértékű ellátásnak minősült,¹⁷ csak 1-2 ezerrel emelte a születések számát. Az ezt követő időszakban pedig olyan gyakran változtak a családtámogatások szabályai, hogy azoktól jelentősebb eredményt nem is lehetett várni. Hatvan év távlatában nagyobb mértékű emelkedés az 1974–1976 közötti időszakban észlelhető, amikor is 1975-ben a születések száma (194 240 gyermek) még meg is haladta a korábbi legmagasabb, 1949-es értéket (190 398 gyermek), de e három év után ismét folytatódott a csökkenő tendencia.¹⁸ Ismeretes, hogy 1974-et megelőzően, 1971–1973 között átfogóbb jellegű intézkedésre került sor,¹⁹ amelynek egyik eleme a gyermeket vállaló fiatal házaspárok lakáshoz juttatásának támogatása volt.²⁰ Demográfusok azonban az átmeneti növekedést összefüggésbe hozzák azzal is, hogy az 1970-es években kerültek szülőképes korba az ún. Ratkó-korszak gyermekei, amikor az abortusz-tilalom hatálya alatt megnőtt a születésszám.²¹

A vázoltakból azonban nyilvánvalóan nem az a helyes következtetés, hogy a családtámogatási célú szociális ellátások hatástalanok lennének és ezért fölöslegesek, hiszen egy-egy népesedéspolitikai intézkedés után mindig észlelhető volt valamennyi növekedés. Sokkal inkább arra lehet következtetni, hogy a gyermekvállalási hajlandóság problémáját nem lehet csupán a családtámogatási ellátások kérdésére leszűkíteni, hanem vizsgálni kell a tágabb jogi környezet hatását is.

A tágabb jogi környezetet illetően pedig az ellenhatás folyamatosan erősödött azzal, hogy a jogalkotó a házasságok felbonthatóságát egyre jobban megkönnyítette, míg a tartós elköteleződés szándékát nélkülöző, instabilabb élettársi kapcsolat jogi elismeréséért egyre többet tett, annak ellenére, hogy az Alkotmány töretlenül a házasság intézményének védelmét írta elő.²² Eközben figyelmen kívül maradt az a nagyon is lényeges körülmény, hogy a nem házas párkapcsolat valójában az egyedülálló státusz egyik formája, mivel nélkülözi a tartós elköteleződés szándékát, vagyis olyan emberek között fordul elő, akik számára a függetlenség nagyobb értéket képvisel, mint a valakihez

¹⁷ Ld. CZÚCZ Ottó – HAJDÚ József – POGÁNY Magdolna: *Szociális jog II.* Budapest, Unió, 2005. 331–332.

¹⁸ Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (letöltés napja: 2011. 12. 10.)

¹⁹ Az 1973-as népesedéspolitikai határozat intézkedései között a népesedéspolitika negatív és pozitív ösztönzői egyaránt szerepeltek, az utóbbiak túlsúlyával: emelkedett a készpénzes családtámogatások összege, bővítették – elsősorban a három és több gyermekesek számára – a lakásépítési kedvezményeket, valamint – a „Ratkó-korszak” óta először – ismét erőteljesen korlátozták a terhesség-megszakításokat (ld. az 1040/1973. (II. 13.) MT. határozatot a népesedéspolitikai feladatokról).

²⁰ Ld. a 7/1971. (II. 8.) Korm. r. 7. §-át.

²¹ Ld. erről például GÁBOS (2003) i. m. 7., valamint GÁBOS (2005) i. m. 85.

²² A házasság és a család intézményét gyengítő jogalkotási folyamat állomásairól lásd bővebben SZIGETI Andrea: Gondolatok a házasság és a társadalmi szolidaritás összefüggéseiről. *Deliberationes*, 2011/2. 223–241. 2011-re a 15 évesnél idősebb korosztály családi állapotának megoszlása: nőtlen/hajadon 32,9%, házas 45%, elvált 10,9%. (Forrás: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd002b.html, letöltés napja: 2011. 12. 10.) Ezzel kapcsolatban találoan jegyzi meg Bukodi Erzsébet: „[...]”, hogy kivel kötünk házasságot, vagy egyáltalán megházasodunk-e, kialakítunk-e tartós, a közös életvitelen alapuló partnerkapcsolatot, életünk számos későbbi eseményét meghatározza. Befolyásolja gyermekvállalási terveinket, munkaerő-piaci karrierünket, anyagi lehetőségeinket, a nagy beruházásokra vonatkozó döntéseinket éppúgy, mint a mindennapok apróbb gondjainak kezelési technikáit. De lényeges hatást gyakorol gondolkodásmodunkra, értékeinkre, attitűdjeinkre, a világról alkotott elképzeléseinkre is.” (BUKODI Erzsébet: *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon.* Budapest, Századvég, 2004. 9.)

tartozás, az elköteleződéshez szükséges odaadás.²³ 1997-ben készült gyermekvédelmi törvény,²⁴ de nem készült családvédelmi törvény,²⁵ annak ellenére, hogy a Gyermek jogairól szóló Egyezmény²⁶ a saját családban való nevelkedés fontosságát hangsúlyozza, az Európai Szociális Karta²⁷ pedig a családok családi juttatásokkal, adózási megoldásokkal, családi lakásjuttatással, az új házások támogatásával történő jogi védelmét arra tekintettel írja elő, hogy a családot a társadalom alapegységének tekinti.²⁸ A Karta

²³ Ld. erről bővebben BUKODI i. m. 23.

²⁴ Ld. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényt.

²⁵ *Szerzői megjegyzés:* A tanulmány „A család belső alkotmánya – család az Alaptörvényben és a jogalkotásban” című tudományos konferencián 2011. december 16-án elhangzott előadás írott változata. A konferenciát követően az Országgyűlés elfogadta, majd 2011. évi CCXI. sorszámmal 2011. december 31-én kihirdetésre került a családok védelméről szóló törvény, amely az előadás időpontjában még csak tervezet volt. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni azonban, hogy a Szentszék már 1980-ban – annak érdekében, hogy olyan mintát adjon a világi jogalkotás számára, amely megfelel az egyház házasság- és családészményének – kiadta a Családjogi Chartát, amely tizenkét §-ba rendezve foglalja össze a család jogait. Például az 1. § b. pontja kimondja, hogy „Azok a személyek, akik házasságot kívánnak kötni és családot kívánnak alapítani, joggal várhatják a társadalomtól, hogy olyan erkölcsi, nevelési, szociális és gazdasági körülményeket teremtsenek számukra, amelyek lehetővé teszik, hogy ezt teljes érettséggel és felelősséggel megtehessek.” Míg az 1. § c. pontja leszögezi, hogy „A házasság intézményének értékét az államhatalomnak kell elismernie, a házasságon kívül élő párok helyzete nem lehet azonos a törvényes házasságban élőkével.” A 3. § a. és b. pontja akként folytatja, hogy „A házastársak elidegeníthetetlen joga, hogy eldöntsék, milyen időközönként hány gyermeket kívánnak világra hozni, figyelembe véve egymás, a család a társadalom iránti kötelezéseiket, az értékek helyes rangsora szerint, az objektív erkölcsi törvény értelmében, amely kizárja a fogamzásgátlók, a sterilizáció és az abortusz alkalmazását. Ha közhatalom képviselői vagy magánszervezetek bármilyen módon korlátozni igyekeznek a házastársaknak ezzel kapcsolatos elhatározásait, akkor súlyosan sértik az emberi méltóságot és igazságosságot.” A Családjogi Charta a megélhetés kérdését sem individuális aspektusból, hanem a családot társadalmi egységnek tekintve fogalmazza meg: „A munka díjazásának elegendőnek kell lenni ahhoz, hogy méltó módon családot lehessen belőle alapítani és fenntartani, akár úgynevezett családi fizetés, akár más szociális juttatások formájában, mint pl. a családi pótlék, vagy az egyik szülő otthoni munkájának díjazása; a fizetésnek olyannak kell lennie, hogy a családjában ne kényszerüljön házon kívüli munka vállalására, a család, de különösen a gyermekek nevelése rovására. (10. § b. pont) Az anya otthoni munkáját el kell ismerni és tisztelgetben kell tartani, a család és a társadalom javára gyakorolt értéke miatt. A családnak joga van tisztességes lakásra, amely alkalmas a családi életre, és arányban van a családtagok számával, olyan környezetben, ahol biztosítva vannak a család és a közösség életéhez szükséges szolgáltatások.” (11. §)

²⁶ Ld. a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt, amely Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvénnyel került kihirdetésre.

²⁷ A Strasbourgban, 1996. május 3-án elfogadott Módosított Európai Szociális Karta Magyarországon a 2009. évi VI. törvénnyel került kihirdetésre. (Az Európai Szociális Karta magyarországi alkalmazásáról lásd bővebben SZIGETI Andrea: A szociális jogok európai egyezménye és magyarországi végrehajtása. *Jog, Állam, Politika*, 2009/4. 91–160.)

²⁸ Ld. a 2009. évi VI. törvénnyel kihirdetett Módosított Európai Szociális Karta 16. cikkét.

Megjegyzés: Kuminetz Géza rámutat arra, hogy az ENSZ Gyermek jogairól szóló Egyezmény „[...] minden érdeme mellett, alapvetően téves úton jár a katolikus felfogás szerint, mivel a gyermeket kvázi önálló individuumnak tekinti, s nem úgy, mint akinek természetes és szükséges közössége a család és az ottani költelék, amelyek a gyermeket a szüleihez, testvéreihez és rokonaihoz fűzik. [...] A család [...] nem valami kulturális alkotás, hanem legbensőbb magjában a természet alkotása, s mint ilyet kell azt elismerni a hatalmaknak; nevezhetjük úgy is, hogy a családnak is megvannak a maga alapvető jogai és kötelezései, mely jogok és kötelezések nem azonosak a család tagjai jogainak és kötelezéseihez pusztán összegével.” Kuminetz Géza tehát a családot természetes egységnek tekinti, amelynek lényegi jellemzője az állandóság. (KUMINETZ Géza: A család mivolta és rendeltetése a katolikus egyház tanításában, jogrendjében és lelkipásztori tevékenységében. *Deliberationes*, 2011/2. 180. és 182.)

egyébiránt a családi kötelezettségekkel rendelkező férfi- és nődolgozóknak az egyéb dolgozókkal szembeni pozitív diszkriminációjával kapcsolatban is tartalmaz rendelkezést,²⁹ de ezt a cikket Magyarország eddig még nem választotta ki kötelező alkalmazásra.³⁰

5. Következtetések

A második világháború utáni nehéz körülmények között 1949-ben tapasztalható magasabb születésszám visszavezethető arra, hogy az akkor szülőképes korban lévő személyek a háború előtt még arra szocializálódtak, hogy fontos a család, a gyermekvállalás, míg a később született generációknál a politikai hatalom lerontotta a keresztény értékrendnek megfelelő családmintát.³¹ Az élettársi kapcsolatban élők nagy száma azonban – véleményünk szerint – a sokat hangoztatott nézet ellenére nem azt igazolja, hogy a házasság intézményére már nincs szükség, hanem azt, hogy az emberekben változatlanul él az igény a társas együttélésre, de az erkölcsi normák szétzilálódása miatt³² egyre nagyobb azoknak a száma, akik nem találnak rá a helyes útra.³³ Ilyen helyzetben a jogalkotó nem azzal szolgálja a közjót, vagyis az egész társadalmi közösség érdekét, ha az egyéni önös érdeket előnyben részesítő emberi magatartásoknak engedve az élettársi kapcsolatot a házassággal konkuráló együttélési formaként jeleníti meg, ahogyan azt tapasztalhattuk a 2009-ben elfogadott, de hatályba nem lépő³⁴ új Polgári Törvénykönyv családdal kapcsolatos rendelkezései között,³⁵ hanem ha a gyermekek, de a felnőtt férfiak és nők számára egyaránt a legalkalmasabb együttélési formát létrehozó házasságkötést, valamint a házasságban élést támogatja a népesedéspolitikai minden eszközével.³⁶

²⁹ A családi kötelezettségekkel rendelkező dolgozók pozitív diszkriminációjának szükségességét illetően lásd például BOTOS Katalin: Mi a baj a világgal? Új gondolatok egy régi könyv kapcsán. In: BOTOS Katalin: *Keresztény gazdaság – Globális piacgazdaság*. Budapest, Kairosz, 2009. 91–92.

³⁰ Ld. a 2009. évi VI. törvénnyel kihirdetett Módosított Európai Szociális Karta 27. cikkét, valamint a 2009. évi VI. törvény 1. §-ának (2) bekezdését az Egyezmény II. részének Magyarország által kötelező alkalmazásra kiválasztott cikkeinek felsorolásáról.

³¹ Ld. erről bővebben SZIGETI (2011) i. m. 222–244.

³² Kuminetz Géza szerint „[...] a házasság és a család problémája alapvetően identitás-krisis, az emberi szexualitás téves felfogása.” Majd így folytatja „Amíg nem nyúlunk a házasság eszményéhez, addig nem lesz nagy probléma a családokkal sem. Így a leghatékonyabb családvédelem épp a házasság védelmezése.” (KUMINETZ i. m. 201–202.)

³³ Botos Katalin e probléma gazdasági vonatkozásait így összegzi: „A szocialista eszmény a magányos tömeg. [...] A kapitalista társadalom alapegysége is a magányos egyén. E rendszer számára is a legkedvezőbb az atomjaira hullott, elkülönült individuumokból álló társadalom. [...] A rivális eszmerendszerek közül egyik se teszi a társadalom alapjává a családot.” (BOTOS (2009) i. m. 92.)

³⁴ Ld. a 2010. évi LXXIII. törvény 1. §-át.

³⁵ Ld. a 2009. évi CXX. törvénnyel kihirdetett Polgári Törvénykönyv 3:1.–3:103. §-ait. Ld. erről a témáról bővebben SZIGETI (2011) i. m. 230–236.

³⁶ A házassági kedv visszaesése és az élettársi kapcsolatok térnyerése önmagában is csökkentheti a termékenységet. Statisztikai adatok bizonyítják a családi állapot és a halandóság szintje, az életkilátások közötti szoros kapcsolatot. E tekintetben a házasságban élők vannak a legkedvezőbb helyzetben, kedvezőbb helyzetben, mint a házasságkötés nélkül együtt élők. Más szóval az élettársi kapcsolat a párok életkilátásait tekintve sem azonos értékű a házassággal. – írja Pongrácz Tiborné. (PONGRÁCZ Tiborné: A párkapcsolatok jellegzetességei. In: *Demográfiai portré 2009 Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, 2009. 16.)

Következtetésként elmondható, hogy az elmúlt hatvan évben a közös pénzforrások terhére nem csekély kiadást jelentő családtámogatási ellátások ösztönző hatását nagyrészt kioltották a jogalkotási produktumokban is megjelenő ellenhatások.

Kétségtelen, hogy az adott társadalmi közösségben zajló társadalmi folyamatok az emberek gondolkodásán keresztül hatást gyakorolnak a családalapítással kapcsolatos elképzelésekre, a család intézményének stabilitása, vagy annak hiánya ezért kifejezi a társadalmi környezet aktuális állapotát. A házasságkötések számának csökkenése, a tartósság szándékát egyre inkább nélkülöző együttélési formák térhódítása azonban nem azt mutatja, hogy a család intézményének társadalmi hasznossága csökkent, vagy hogy a család intézménye idejét múlttá vált volna, hanem azt jelzi, hogy az ideológiai válságból morális válság alakult ki, amely mostanára annyira elmélyült, hogy az egyének egyre kevésbé képesek felismerni a tartós elköteleződésen alapuló családi kapcsolatok fontosságát és értékét, hanem ehelyett a rövid távú, bizonytalan érték tartalommal bíró érdekeiket helyezik előtérbe. De a család sokféle funkcióját a legszélesebb körű ellátást, a leghatékonyabb módon nyújtó makro szintű ellátó rendszer sem tudja kiváltani. Egyes társadalmi folyamatok hatására tehát átrendeződhetnek a prioritások a család funkciói között,³⁷ de emiatt nem szűnik meg a család mint társadalmi egység létezésének szükségessége.

Nézetünk szerint a ma Európában, és így hazánkban is tapasztalható, a család előnyeit szem előtt tévesztő morális válság leküzdését a család védelmét szolgáló koherens szemléletű jogalkotás nagymértékben segíthetné elő. Az említett jellegű folyamat mérőföldköve lehetne az eddig még hiányzó, az alapelveit tekintve átsugárzó hatással bíró családvédelmi törvény.³⁸

„A »partner hiánya« főkomponens a gyermekszám csökkenésével és az életkor növekedésével mutat (az utóbbival gyengébb) negatív összefüggést. Minél fiatalabb [...] valaki, annál inkább nevezi meg a partner hiányát a gyermeket nem tervezés okaként...” – mutat rá Kapitány Balázs. (KAPITÁNY Balázs: Gyermekvállalási kedv Magyarországon. *Korfa*, 2004/1–2. 4.)

³⁷ Az iparosodás, az urbanizáció következtében a család termelési funkciója háttérbe szorulhat azokban a családokban, ahol a jövedelemszerzés az individuális foglalkoztatási formák valamelyike által valósul meg, de az ilyen családokban sem szűnik meg a család gazdálkodási funkciója, és változatlanul jelentős marad az érzelmi, a nevelési funkció, de a szociális funkció is, mivel tapasztalati tény, hogy még a jól szervezett és jól működő makro szintű ellátórendszer sem képes maradéktalanul átvenni a családtól az összes szociális feladatot.

³⁸ 2011. évi CCXI. sorszámmal 2011. december 31-én kihirdetésre került a családok védelméről szóló törvény – az előadás időpontjában még csak tervezetként volt ismert. Ld. a 25. lábjegyzet első két mondatát.